Yayın Geliş Tarihi (Submitted): Temmuz/July-2023 | Yayın Kabul Tarihi (Accepted): Kasım/November-2023

Cumhuriyet'in Erken Dönem Dış Siyasa Uygulamalarında Gözlemlenen Kısıtlayıcı ve Kolaylaştırıcı Faktörler: Sistem, Devlet ve Birey Düzeylerinde Analiz

Constraining and Facilitating Factors Observed in the Foreign Policy Implementations of the Early Republic: Analysis at the System, State, and Individual Levels

Araş. Gör. Dr. Baybars ÖĞÜN[1]

Öz

Bu çalışma, Cumhuriyet'in erken döneminde Türkiye'nin dış siyasasını incelemektedir. Çalışmanın araştırma sorusu, iki dünya savaşı arası dönemdeki Türk dış siyasa uygulamalarını etkileyen faktörlerin neler olduğuna yöneliktir. Çalışmanın alt araştırma sorusu ise dış siyasa uygulamalarına hangi faktörlerin kısıtlayıcı ve hangi faktörlerinse kolaylaştırıcı etki yaptığını sorgular. Dış siyasanın tasarlanması veya karar alma süreçleri ile uygulama aşaması ayrımı yapılarak sadece uygulamalara odaklanılacaktır. Dış siyasa kararlarının nasıl ve hangi süreçlerde alındığıyla ilgilenilmemektedir. Bunun yanında Türkçe literatürde üzerinde ayrıntılı olarak durulmayan, kısıtlayıcı ve kolaylaştırıcı faktörler ayrımına gidilecektir. Makalede analitik-açıklayıcı metodoloji kapsamında, uluslararası politika çalışmalarında başvurulan klasik analiz düzeyleri kullanılacaktır. Sistem düzeyinde uluslararası politik sistemdeki çok kutuplu güçler dengesi ve Büyük Güçler'e coğrafi yakınlık; devlet düzeyinde Türkiye'nin siyasi, toplumsal ve ekonomik koşulları; birey düzeyinde ise Cumhuriyet'in erken döneminin "tek adamı" olan Mustafa Kemal Atatürk'ün liderlik özellikleri ve dış siyasaya yaklaşımı ele alınacaktır. Analiz düzeylerine göre çok sebepli bulgulara ulaşılmaktadır. İlgili dönem Türkiye'nin dış siyasa uygulamalarına sistem ve devlet düzeylerindeki faktörlerce kısıtlayıcı, buna karşılık sistem ve birey düzeylerindeki faktörlerce kolaylaştırıcı etkiler gözlemlenmektedir. Sistem düzeyi faktörlerin hem kısıtlayıcılık hem de kolaylaştırıcılık bağlamında daha belirleyici olduğu bulgusuna ulaşılmaktadır. Devlet düzeyi faktörlerin dış siyasa uygulamalarına yönelik kısıtlayıcı baskıyı artırmasına rağmen, birey düzeyi faktörlerin ise bu baskıyı belli ölçüde ortadan kaldırdığı sonucuna varılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Erken dönem Cumhuriyet, Türk dış siyasası, analiz düzeyleri, kısıtlayıcı faktörler, kolaylaştırıcı faktörler

Makale Türü: Araştırma

Abstract

This study examines Turkish foreign policy in the early Republican period. The study's research question is about the factors affecting Turkish foreign policy implementations in the period between the two world wars. The sub-research question asks which factors acted as constraints and which factors acted as facilitators. By distinguishing between foreign policy decision-making processes and the implementation phase, only the implementation phase will be focused on. In addition, a distinction will be made between constraining and facilitating factors, which has not been elaborated in the Turkish literature. Within the analytical-explanatory methodology, the study will use the classical levels of analysis in international politics. At the system level, the multipolar balance of power in the international political system and geographical proximity to the Great Powers; at the state level, the political, social, and economic conditions of the newly established state; and the individual level, the leadership qualities and diplomatic

[1]Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, baybars.ogun@ahievran.edu.tr

Atıf için (*to cite*): Öğün, B. (2023). Cumhuriyet'in erken dönem dış siyasa uygulamalarında gözlemlenen kısıtlayıcı ve kolaylaştırıcı faktörler: Sistem, devlet ve birey düzeylerinde analiz. *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 25*(100. Yılında Cumhuriyet Özel Sayısı), 218-235.

style of Mustafa Kemal Atatürk. The study reaches multi-causal findings. In the relevant period, Türkiye's foreign policy implementations were constrained by system- and state-level factors and facilitated by system- and individual-level factors. System-level factors are found to be more determinant in terms of both restrictiveness and facilitation. It is concluded that while state-level factors increase the restrictive pressure on foreign policy implementations, individual-level factors remove this pressure to some extent.

Keywords: Early Republic, Turkish foreign policy, levels of analysis, constraining factors, facilitating factors

Paper Type: Research

Giriş

Bu çalışmada Cumhuriyet'in erken dönem dış siyasası incelenmektedir. Takriben yeni devletin kurucu belgesi olan Lozan Barış Antlaşması (24 Temmuz 1923) ve Mustafa Kemal Paşa'nın[2] (1881-1938) önderliğinde ilan edilen cumhuriyetten (29 Ekim 1923), II. Dünya Savaşı'nın başlamasına (1 Eylül 1939) kadarki tarihsel aralığa odaklanılmaktadır. Ancak bu çalışma, kronolojik olay anlatımı yöntemi kullanmamaktadır. Çalışmanın araştırma sorusu, iki dünya savaşı arası dönemde, Türkiye'nin dış siyasa uygulamalarını etkileyen içsel ve dışsal faktörlerin neler olduğuna yöneliktir. Alt araştırma sorusu ise hangi faktörlerin kısıtlayıcı, hangi faktörlerin de kolaylaştırıcı etki yaptığını sorgular. Bundan dolayı araştırma yöntemi olarak uluslararası politika ve dış politika çalışmalarında kullanılan klasik analiz düzeyleri (levels of analysis) kullanılacaktır. Sistem düzeyinde uluslararası politik sistemdeki çok kutuplu güçler dengesi ve Büyük Güçler'e (Great Powers) coğrafi yakınlık; devlet düzeyinde Türkiye'nin siyasi, toplumsal ve ekonomik koşulları; birey düzeyinde ise Cumhuriyet'in erken döneminin "tek adamı"[3] olan Mustafa Kemal Atatürk'ün liderlik özellikleri ve dış siyasaya yaklaşımı ele alınacaktır.

Cumhuriyet'in erken dönem dış siyasası, Türk Dış Politikası (TDP) yazınında sıklıkla siyasi tarihçilerin konusu olmuştur (Gönlübol ve Sar, 1996, s. 1-133; Sönmezoğlu, 2004, s. 83-98; Armaoğlu, 2007, s. 305-358; Çakmak, 2008, s. 61-246). Bunun yanında lider merkezli açıklamalar tercih edilmektedir. Bundan dolayı ilgili dönem, Atatürk'ün şahsında isimlendirilmektedir (Akşin, 1991; Gözen, 2009, s. 59-70; Çomak, 2010, s. 113-132; Balcı, 2013, s. 25-52; Tuncer, 2021). Bu tercihin anlaşılabilir tarafları olsa da farklı analiz düzeylerinde inceleme yapmanın daha açıklayıcı olacağı ileri sürülebilir. TDP yazınında Cumhuriyet'in takriben ilk yirmi yılına yönelik olarak sıklıkla, içeriden dışarıya yönelik geliştirilen dış politika analizlerine rastlanmaktadır. İçeriden dışarıya analizler, aktörün veya yapanın niyetlerine ve stratejilerine odaklanarak bunların, dışarıdaki etkileşim sonrasında ortaya çıkacak sonuçlarla eşleşeceği varsayımına dayanmaktadır. Kenneth Waltz'un tabiriyle bu tür analizler veya teoriler, indirgemecidir (Waltz, 1979, s. 19). Karar alıcıların rasyonel politika ve stratejilerinin "mutlaka belirleyici" varsayıldığı çalışmalar karşımıza çıkmaktadır. TDP literatüründe siyasi tarih geleneğinden gelen başka bir alışkanlığın ise olayların kronolojisine dayalı anlatımlar olduğu gözlemlenmektedir. Buna karşılık farklı dönemleri, yapısal unsurlara dayanarak inceleyen yazarlar da vardır. Örneğin Mustafa Aydın tarihsel, coğrafi ve ideolojik faktörler ışığında Türk dış siyasasındaki belirleyici faktörleri, geniş bir perspektifle ele alır (Aydın, 1999).

I. Dünya Savaşı ertesindeki uluslararası geçiş döneminde, Türkiye gibi imparatorluk halefi olan yeni, zayıf ve kırılgan bir devletin dış siyasa uygulamalarını sadece devlet adamlarının algılamaları ve karar alma süreçleriyle açıklamanın, dönemi resmederken eksiklikler bırakacağı düşünülmektedir. 1920'li ve 30'lu yıllar, Türkiye'nin çoklu diplomatik girişimlerinin, ikili ve çok taraflı antlaşmaların ve değişken tehdit algılamalarının gözlemlendiği yıllardır. Bu açıdan birden çok faktörün devreye girdiği, kırılgan ve zayıf devlet kapasitesinin

[2]24 Kasım 1934 tarihinde Türkiye Büyük Millet Meclisi (TBMM) tarafından oybirliğiyle kabul edilen 2587 sayılı kanunla, Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal'e Atatürk soyadı verilmiştir.
[3]Şevket Süreyya Aydemir'in üç ciltlik eseri olan "Tek Adam"dan esinlenilmektedir.

yoğun olarak hissedildiği, yeni bir dünya savaşının emarelerinin erken tarihlerde ortaya çıktığı bu tarihi dönemde, bir dış siyasa çalışmasının çok sebepli analiz yapılmadan yeterince anlaşılamayacağı ve açıklanamayacağından yola çıkılmaktadır. Ancak çok sebepli bir analizin sadece betimleyici biçime dönüşmemesi için bu sebep unsurlarından hangisinin daha baskın olduğuna da teorik ve kavramsal bir cevap verilmelidir. Bundan dolayı makalenin sonuç bölümünde birey, devlet ve sistem düzeyi faktörlerinden hangilerinin dış siyasa uygulamaları üzerinde kısıtlayıcı ve kolaylaştırıcı etki yarattığı tartışılacaktır. Kısıtlayıcı bağımsız değişkenlerin yanında dış siyasa uygulamalarını kolaylaştıran bağımsız değişkenler de açıklanmak istendiğinden, bu bağlamda literatürdeki boşluğu doldurmak adına bir tür "ön çalışma" sunulacaktır.

1. Kavramsal Çerçeve

Çalışmanın ilgilendiği başlıca kavram, dış siyasadır (foreign policy)[4]. Dış siyasa, en sık tercih edilen tanımıyla, bir devletin sistemdeki diğer devletler başta olmak üzere, etkileşime geçtiği tüm aktörlere karşı tasarlayıp uyguladığı politika türüdür. Ana akım uluslararası ilişkiler okulu olan Realizmde, birincil aktör devlettir. Liberalizmde, devlet dışı aktörlerin önemine vurgu yapılsa da dış siyasa analizlerinde devletler, yine ön plana çıkabilmektedir. Realizmde, teorileri ve açıklamaları sadeleştirebilmek için devlet, bir kara kutu (black box) olarak ele alınmaktadır. Böylece devletin içindeki değişkenler göz ardı edilmektedir. Liberalizm, bu içsel değişkenleri de dikkate almaya özen gösterir. Tarih boyunca imparatorluklardan monarşilere, feodalizmden ulus-devlete uzanan gelişim çizgisi incelendiğinde, modern Avrupa sisteminin dünyaya ihraç ettiği en önemli ürün ulus devlettir denilebilir.[5]

Dış siyasanın bir tasarım veya amaç olmasıyla uygulanması arasında bir fark vardır. Valerie Hudson, bu ayrımı dış siyasa ile dış siyasa davranışı şeklinde ayırt eder. Buna göre dış siyasa, ulusal hükümetlerin amaçlarına ulaşmak için belirledikleri strateji veya yaklaşımdır. Dış siyasa davranışı ise gözlemlenebilir çıktılardır (Hudson, 2016, s. 14). Waltz'un ifade ettiği gibi esas mesele, niyetlerle sonuçlar arasındaki uyumsuzluktur (Waltz, 1979, s. 65). Bu uyumsuzluğa odaklanıldığında dış siyasanın tasarımı ile uygulaması arasında her zaman tutarlı bir ilişki olmadığı fark edilmektedir. Bundan dolayı uluslararası ilişkiler literatüründe aktör veya yapan merkezli dış siyasa yaklaşımlarının yanında, dışsal çevre veya yapıya odaklanan bir külliyat bulunmaktadır. Amaç odaklı çalışmalar "teleolojik ve motivasyonel", davranışı belirleyen değişkenlere odaklı çalışmalar ise "mekanik-işlevsel" olarak değerlendirilebilmektedir (İşyar, 2013, s. 202-205). Dış siyasayı belirleyen iç ve dış değişkenlerden hangisinin baskın olduğu konusunda faydalı tartışmalar da bulunmaktadır (Sönmezoğlu, 2019). Farklı teorik ve kavramsal çerçevelerin, çoğunlukla birbirleriyle çeliştiği ve ortaya farklı açıklamaların çıktığına rastlanmaktadır. Uluslararası ilişkiler disiplini, bu manada, birden çok paradigmanın etkili olduğu kendine özgü, çok disiplinli bir bilimsel ortam sunmaktadır.

Dış siyasanın tasarlanmasının yanında uygulanması da başlı başına bir ilgi alanıdır. Literatürde, devletlerin dış siyasa kararlarını alırken etkilendikleri faktörlerle, uygulamalarını etkileyen faktörler arasında keskin bir ayrım bulunmamaktadır. Genellikle tasarım ve uygulama aşamaları birlikte ele alınmaktadır. Örneğin coğrafyanın belirleyici olarak kabul edildiği jeopolitik çalışmalarda, devletleri bütün olarak etkileyen coğrafi faktörler incelenir. Ancak coğrafyanın dış siyasanın tasarlanması aşamasında mı yoksa uygulanması aşamasında mı daha etkili olduğuna dikkat edilmez. Bu çalışma, dış siyasa kararlarının nasıl alındığıyla ilgilenmemektedir. Bunun yerine dış siyasanın uygulanmasında etkili olan içsel ve dışsal

[4]"Dış politika" yerine "dış siyasa" tercihinin sebebi, İngilizce literatürdeki foreign policy-international politics ayrımındaki terminolojiye uyum sağlamaktır.
[5]Bu yapının homojen bir ulusa dayanıp dayanmadığı, başka bir tartışma konusudur. Bazı çalışmalarda ulus-devlet (nation-state), bazılarında ise ulusal-devlet (national-state) terimi tercih edilmektedir. Bu çalışma, devlet (state) terimini kullanmayı yeterli bulmaktadır.

bağımsız değişkenlere odaklanılmaktadır. Tasarım aşaması, karar verme yaklaşımları çerçevesinde Dış Politika Analizi (DPA) kapsamında başka bir çalışmanın konusudur.

Bu çalışmada, literatürde tespit edilen bir boşluk dolayısıyla Türkiye'nin dış siyasa uygulamalarını kısıtlayan faktörlerin yanında, onları kolaylaştıran faktörler de incelenmektedir. Kısıtlayıcı faktörlerin uygulamalara etkisi, bir devletin niyetlerinden farklı ve aleyhte sonuçların ortaya çıkmasıyla anlaşılmaktadır. Kolaylaştırıcı faktörlerin etkisi ise niyet-sonuç uyumuyla gözlemlenebilir. Dış siyasa, her şekilde bir devletin amaçlarını yansıttığından, bu amaçların davranışa ne kadar yansıdığı önemli hale gelmektedir. Bu noktada literatürde, sınırlı rasyonalite yaklaşımı kapsamında aktörlerin karar alma süreçlerinin çeşitli sebeplerle törpülenebileceği kabul edilmekle birlikte, esas itibariyle çalışmanın açıklayıcı gücünü yükseltebilmek adına rasyonalist-gerçekçi bakış açısıyla aktörlerin rasyonel oldukları varsayılmaktadır. Yöntem bölümünde açıklanacak olan üç analiz düzeyi ise dış siyasa uygulamalarını kısıtlayan ve kolaylaştıran faktörleri ayırt etmek amacıyla tercih edilmektedir.

2. Yöntem

Bu araştırma makalesi, sosyal bilimlerde "analitik-açıklamacı" metodolojiyi (Aydınlı, Kurubaş ve Özdemir, 2015, s. 95-97) ve nitel veri toplama tekniğini kullanmaktadır. "Tanımlayıcı-soru odaklı araştırma" ayrımı (Biltekin, 2022) dikkate alındığında, bu çalışma soru odaklıdır. Makalenin amacı, olayları kronolojik olarak sunmak ve tanıtmak değil, kavramsal-kuramsal perspektifle neden-sonuç ilişkilerine dayalı bilimsel bir açıklama ortaya koyabilmektir.[6] Bu bağlamda, ilgili dönemin olayları tarihsel bir yöntemle ele alınmamaktadır. Makalede, Atatürk dönemi olarak isimlendirilen Cumhuriyet'in erken dönemi dış siyasa uygulamalarını kısıtlayan ve kolaylaştıran faktörleri, uluslararası politika ve dış politika çalışmalarında yararlanılan klasik analiz düzeylerine göre araştırılmaktadır. Buna göre birey, devlet ve sistem düzeyleri esas alınmaktadır. İlgili dönemde Mustafa Kemal Atatürk'ün bazı söylem ve demeçleri ile Türk dış politikası yazınında ve uluslararası ilişkiler literatüründe yaratıcı yazardan doğrudan alınan kavramlar birincil kaynak olarak değerlendirilmektedir. Kavramsal ve teorik tartışmaların yapıldığı ve tarihsel dönemdeki gelişmeleri aktaran çalışmalar ise ikincil kaynak olarak ele alınmaktadır.

Uluslararası politika ve dış politika çalışmalarında, herhangi bir olayın veya sürecin neden-sonuç ilişkilerini açıklayabilmek için kullanılan temel yöntemsel araçlardan biri analiz düzeyleridir. Bu yöntemi disipline yerleştiren yazarların amacı, uluslararası politikadaki savaş gibi temel konuları daha ayrıntılı olarak açıklayabilmektir (Waltz, 1959; Singer, 1961). Geleneksel olarak birey, devlet ve sistem düzeylerinde analiz yapılmakla birlikte, bazı yazarlar devletler arası ikili veya çoklu etkileşimi de ayrı bir düzey olarak kullanırlar (Goldstein ve Pevehouse, 2015, s. 54). Bazı çalışmalarda ise üç analiz düzeyi, farklı şekilde isimlendirilmektedir. Devlet düzeyinin iç politika, sistem düzeyinin küresel düzey olarak ele alınması gibi. Dolayısıyla hangi analiz düzeylerinin kullanılacağı, yazarın tercihine bağlıdır. Analiz düzeyleri arasındaki ayrımı Joseph Nye ve David Welch, şu şekilde ifade etmişlerdir: *"O halde, dünya politikasında bir şeyin neden meydana geldiğini belirlemeye çalışırken, azami açıklama gücüne, insanların (liderler gibi) neden yaptıklarına bakarak mı (bireysel analiz düzeyi), tek tek devletlerin içinde neler olup bittiğine bakarak mı (devlet düzeyi) yoksa aktörler arasındaki etkileşimlere bakarak mı (sistem düzeyi) ulaştığımızı görmek iyi bir başlangıç noktası oluşturur."* (Nye ve Welch, 2011, s. 70). Nye ve Welch'in etkileşim düzeyi ile sistem düzeyini birlikte ele almaları bir tercihken, bu çalışmada sistem düzeyi, Yeni Gerçekçilik (Neorealizm) perspektifinde, devletlerin bir araya gelerek oluşturdukları uluslararası politik sistemin yapısına göre ele alınmaktadır. Ancak açıklama düzeyinin inceleme mantığı değişmemektedir.

[6]Nicel-nitel araştırmaların en temel farkı, sordukları sorular ve bu sorulara verilen cevapların tarzıdır. Nicel araştırmalarda "ne", "ne kadar", nitel araştırmalarda ise "niçin" ve "nasıl" gibi sorular ortaya çıkar. Nicel araştırmalarda değişkenler arasında matematiksel kanıtlar aranırken, nitel çalışmalarda neden-sonuç ilişkilerine dayalı açıklamalar inşa edilmektedir. Bkz. (Süleymanoğlu-Kürüm, 2021, s. 151).

Bir bilimsel çalışmada yazarın açıklamak istediği fenomen, bağımlı değişkendir (dependent variable). Bu fenomenle bağlantılı olduğu varsayılan farklı analiz düzeylerindeki faktörler ise bağımsız değişkenlerdir (independent variables) (Viotti ve Kauppi, 2016, s. 9). Ayrıca analiz düzeyi ile analiz birimi arasında da ayrım vurgulanmaktadır. Nuri Yurdusev, incelenecek konunun nasıl analiz edileceğinin analiz düzeyi, neyin analiz edileceğinin ise analiz birimiyle ilgili olduğunu ileri sürmektedir (Yurdusev, 2007-2008 Kış). Dolayısıyla analiz düzeyi, çalışmanın yöntemiyle alakalıdır. Bu çalışmada analiz birimi Türkiye'nin dış siyasası iken dönemin dış siyasa uygulamalarını kısıtlayan ve kolaylaştıran bağımsız değişkenler olarak sistem, devlet ve birey düzeyleri kullanılmaktadır. Üç düzeyde dış siyasa uygulamalarını kısıtlayan ve kolaylaştıran faktörler ortaya çıkarılmak istenmektedir. Ancak bu düzeylerdeki alt başlıkların sayısı makalenin yazım formatına uygun bir şekilde daraltılmıştır. Çalışmanın sınırlılıkları dolayısıyla üç düzeyde de en belirleyici olduğu düşünülen faktörler tercih edilmektedir. Böylece makalenin, kapsamını aşmaması amaçlanmaktadır.

Bu çalışmada sistem düzeyi analiz, iki faktöre göre yapılacaktır. Bunlar; çok kutupluluk (multipolarity) ile Büyük Güçler'e coğrafi yakınlıktır (geographic proximity). Teorik ve kavramsal olarak belli noktalarda, uluslararası ilişkiler disiplinindeki Yeni Gerçekçi (Neorealism) okulun güç dengesi (balance of power) ve tehdit dengesi (balance of threat) teorileri ile Güç Geçişi (Power Transition) okulundan faydalanılmaktadır.[7] Sistem düzeyinde analiz, uluslararası politik sistemin yapısına göre yapılır. Sistemin yapısı, güç dengesi teorisinde kutupluluk kavramıyla açıklanır. Bunun yanında tehdit dengesi teorisinde sistemdeki konumlarının yarattığı ayrıcalıklarından dolayı Büyük Güçler'e coğrafi yakınlık da dikkate alınmaktadır. Güç geçişi teorisinden ise sistemdeki işleyişten tatmin olup olmama bağlamında, Büyük Güçler'i statükocu-revizyonist şeklinde ayrıma tabi tutarken yararlanılmaktadır.

Devlet düzeyi analizler, bir devletin iç politikasının, hükümetin karar alma süreçlerinin, bürokrasinin, toplumsal ve iktisadi yapının veya ülkenin rejiminin dış siyasayı etkileyip etkilemediğini açıklamaya çalışırken işlevseldir. Uluslararası politikadan örnek vermek gerekirse, Marksizm ve Liberalizm, devletlerin içte birbirlerine benzer niteliklere sahip olduklarında dış politikada da benzer davranışlar üretecekleri varsayımına dayanırlar (Nye ve Welch, 2011, s. 75). Bu çalışmada devlet düzeyinde, Türkiye'nin siyasi, toplumsal ve ekonomik durumuna genel bir bakış sunulacaktır. Böylece Türkiye'nin dış siyasa uygulamalarındaki kısıtlayıcı ve kolaylaştırıcı faktörlerin devlet düzeyindeki karşılıkları incelenecektir.

Birey düzeyi analiz, karar alıcıların gerçekten belirleyici olduklarına yönelik bir inançla birlikte işlevsel hale gelmektedir. Bir devletin dış siyasa kararlarını ve uygulamalarını, o devletin ilgili yöneticisi olmadan açıklanamayacağı değerlendiriliyorsa, bu düzeye başvurulmaktadır (Nye ve Welch, 2011, s. 70-71). Örneğin Körfez Savaşı'nın Saddam Hüseyin, Küba Krizi'nin John F. Kennedy ve Nikita Kruşçev veya 11 Eylül sonrası Irak ve Afganistan işgallerinin George W. Bush'un liderlik özellikleri, psikolojileri veya karar alma tarzları dikkate alınmadan açıklanamayacağına yönelik analizler, birey düzeyi analizlerdir. Türk dış politikasında da farklı dönemler, farklı liderlerin dış siyasa felsefelerine veya onların kişilik özelliklerine göre sıklıkla ele alınmaktadır. Cumhuriyet'in erken dönemi de Atatürk göz ardı edilerek yeterince bütünlüklü ortaya konulamaz.[8] Hatta Yusuf Hikmet Bayur'a göre *"1919'dan bu yana varılan her önemli kararda, görülen her önemli işte, teşebbüs ya doğrudan doğruya Atatürk'ten gelmiştir, yahut da onun tasvibi veya rızası vardır. Böyle bir işin görülmesi için*

[7]Güç Geçişi, Yeni Gerçekçi okulun eleştirisiyle ortaya çıkmıştır. Bundan dolayı sistem düzeyinde bu iki yaklaşımın bir arada kullanılmasında tutarsızlık olduğu zannedilebilir. Ancak bu çalışma, ayrıntılı teorik tartışmalara ve açıklamalara girmeden, belli sistemik unsurları daha basit yollarla ortaya koyabilmek için eklektik bir yol izlemektedir. Yine de sistem düzeyinde ağırlıklı olarak Yeni Gerçekçi okulun sınırlarında kalınmaktadır.

[8]Başbakan İsmet İnönü ile Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Aras'ın, dönemin bazı dış siyasa karar alma ve uygulama süreçlerinde önemli roller üstlendikleri bilinmektedir. Dönemin diğer önemli devlet adamlarının yanında, birey düzeyi kapsamında gruplar ve örgütsel yapılar da çalışmanın kapsamını daraltmak adına göz ardı edilmiştir. Birey düzeyinde sadece devletin kurucu lideri Cumhurbaşkanı Atatürk'e odaklanılmaktadır.

yazılan kağıtlarda, verilen buyruklarda kimin imzası bulunursa bulunsun, hakikat budur." (Bayur, 1956, s. 660).

3. Sistem Düzeyinde Analiz

Yeni Gerçekçilik'te sistem düzeyi analiz, devletlerin sistemik yollarla nasıl etkilendiğine odaklanır. Waltz, sistemik değişkeni öncelese de yapının dış politikaları doğrudan belirlemediğini de ifade eder (Waltz, 1979, s. 74). Bazı Konstrüktivist çalışmalarda ise uluslararası sistemin yapısının, devletlerin kimliklerini inşa edip etmediği tartışılır (Wendt, 2016). Bu makalede sistemden kastedilen, Yeni Gerçekçi okulda kavramlaştırıldığı haliyle uluslararası politik sistemdir. Temel aktörler ise devletlerdir. Devletler, yeteneklerine göre kutupluluğun tanımlandığı Büyük Güçler ile İkincil Devletler (Secondary States) olarak ele alınırlar (Waltz, 1979). İkincil Devletleri kendi içinde Orta Güçler (Middle Powers) ile Zayıf Devletler (Weak States) veya Küçük Devletler (Small States) olarak sınıflandıran çalışmalar da bulunmaktadır (Tür ve Salık, 2017). Yeteneklerine göre sınıflandırma, aynı zamanda sistemik konumu yansıtmaktadır. Cumhuriyet'in erken döneminde Türkiye, kırılgan ve zayıf karakter gösteren yeni bir devlet olarak ortaya çıkmıştır. Dolayısıyla Türkiye'nin sistemik konumu yaklaşık yirmi yıl boyunca İkincil Devlet kategorisinde bir Zayıf veya Küçük Devlet olarak ele alınmaya da müsaittir (Baba ve Önsoy, 2016). Bazı çalışmalarda Türkiye'nin sistemik konumu, devletin ortaya çıkmasından itibaren zaman-mekân bağımsız olarak Orta Güç veya Orta Büyüklükte Devlet olarak kabul edilmektedir (Oran, 2005a, s. 29-33; Hale, 2013, s. 1-7). Günümüzden bakıldığında, Cumhuriyet'in ilk yıllarında Türkiye'nin Orta Güç olarak nitelendirilmesine sebep olan en önemli unsur, dönemin devlet adamlarının diplomasideki üstün performanslarıdır. Bu performans, Türkiye'nin zayıf maddi kapasitesini görünmez kılmıştır. Bazı yazarlar ise II. Dünya Savaşı yıllarında da Zayıf veya Küçük Devlet konumunu kabul ederler (Deringil, 2015).

Sistem düzeyinde en belirleyici değişken, güç dağılımıdır (distribution of power). I. Dünya Savaşı'ndan önce ve sonra sistemde çok kutupluluk mevcuttur. Kutupların sayısı, Büyük Güçler'in sayısına karşılık gelmektedir. Bu güçler, Robert Keohane tarafından "sistem belirleyici" (Keohane, 1969, s. 295) olarak kabul edilirler. 1945'e kadar sistemde, Avrupa güç dengesinin egemen olduğu bir kutupluluk anlayışından bahsedilebilir. Bundan dolayı iki savaş arası dönemde, Türkiye'yi doğrudan etkileyen sistemik unsurlar Avrupa güç dengesiyle ilgilidir. Osmanlı İmparatorluğu, çok kutuplu Avrupa güç dengesinin başat aktörlerinden olmasına rağmen özellikle son yüzyılında çöküşün emareleri ortaya çıkmıştır.[9] I. Dünya Savaşı ertesinde, sistemdeki kutuplar, Avrupa'daki statükocu İngiltere ve Fransa, revizyonist Almanya ve İtalya, Sovyetler Birliği[10] ile kıta dışındaki statükocu Amerika Birleşik Devletleri (ABD)[11] ve revizyonist Japonya olarak kabul edilmektedir. Çok kutuplu sistemin en belirgin özelliği, sistemdeki istikrarı sağlamanın zorluğudur (Waltz, 1979, s. 171). Çok sayıda Büyük Güç arasındaki denge kurma mantığı, esnek ve değişken askeri-politik ittifakları ortaya çıkarmıştır. Bu güçler arasındaki karşılıklı bağımlılık düzeyi yüksek olduğundan gerilim, çatışma veya savaş çıkma olasılığı artmıştır (Waltz, 1979, s. 169-170). Güç Geçişi teorisine göreyse hiyerarşik güçler piramidinde en üstteki iki tabakada yer alan Büyük Güçler arasında güç

[9]İlber Ortaylı'ya göre en zayıf döneminde dahi Osmanlı, Avrupa güç dengesinin temel oyunculardandır. Şöyle der: "1856'dan beri de biliyorsunuz Osmanlı İmparatorluğu Avrupa Konserti'nin bir üyesidir ve büyük devletlerden birisidir. Mekteplerde düvel-i muazzamadan bir yanda, Türkiye'den öte yanda söz ediliyor, bu da hukuken yanlıştır; çünkü düvel-i muazzamanın biri de Osmanlı İmparatorluğu'dur." Bkz. (Ortaylı, 2011, s. 133). Ancak kapasite ve güç dağılımı açısından durum farklıdır. Şark Meselesinin açıkça tartışılması bile Osmanlı'nın son yüzyılında, Büyük Güçler dengesinde belirleyici rol oynamadığını göstermektedir.

[10]SSCB'nin hangi tarafta yer aldığı tartışmalıdır. Yeni devletin kuruluşu bir devrimin olduğu kadar uluslararası politik düzenden memnuniyetsizliğin tezahürüdür. Yeni Rus elitlerin diplomasiye ve dış siyasaya bakışları, mevcut Avrupa düzenine hâkim olan Büyük Güçler'in gizli antlaşmalarını deşifre etmeleriyle ortaya çıkmıştır. Türk ulusal kurtuluş savaşındaki Sovyet desteği de bu yorumu güçlendirmektedir. SSCB'nin daha sonraki yıllarda revizyonist olduğuna dair en belirgin örnek ise 1939'da Nazi Almanya'sıyla yaptığı Saldırmazlık Paktı'nın hükümleridir. İki güç, Polonya'yı kendi aralarında paylaşmışlardır. Ancak savaşın seyri, Almanya'nın Barbarossa Harekatı'nı gerçekleştirmesiyle tamamen değişecek ve Sovyetler, statükocu blokta yer alacaktır.

[11]ABD yönetimi, savaş sonrası düzen için Wilson ilkeleriyle "Ortak Güvenlik" temalı bir kurumsallık fikri ortaya atmış olsa da Monroe Doktrini çerçevesinde, bu fikrin hayata geçirilmesi ve uygulanmasında katkı sağlamadan Avrupa işlerinden tekrar uzaklaşmıştır.

denkliğine yaklaşılması ve mevcut düzendeki statükodan tatmin olmama hali, sistemik savaş riskini artırmaktadır (Organski, 1968, s. 361-376). İki dünya savaşı arası dönem, güç geçişi mantığının işlediği en açık örneklerdendir. Avrupa'da Almanya ve İtalya, Pasifik'te ise Japonya, revizyonist eylemlerde bulunmuşlardır. Statükocu-revizyonist rekabetinde İkincil Devletler ise yapısal olarak ya belli güçlerin peşine takılmaya (bandwagoning) ya da tarafsız kalmaya (neutrality) yönelmek zorunda kalmışlardır. Türkiye'nin kırılgan ve zayıf materyal kapasitesi dikkate alındığında, İtalya'nın 1935 yılındaki Habeşistan işgaline kadar belli bir dengede yürüttüğü bir tür tarafsızlık stratejisinin dönüşeceği gözlenecektir. Bunun sonucu olarak 1939 Üçlü İttifakı[12] ile Türkiye, İngiltere ve Fransa'nın peşine takılmak zorunda kalmıştır.

Çok kutupluluk, yapısal olarak çok sayıda Büyük Güç arasında denge kurmanın zorlaştığı, ittifakların kırılgan ve değişken olduğu, dolayısıyla sistemdeki istikrarsızlığın, belirsizliğin ve korkunun yoğunlaştığı bir sistemdir. Hem Büyük Güçler hem de İkincil Devletler açısından, tehdit algıları güçlüdür. Dengeleme stratejilerinin yanında İkincil Devletlere özgü güçlünün peşine takılma stratejilerini de uygulamak zorlaşmaktadır. Çok kutuplu sistemde Türkiye'nin dış siyasa uygulamaları, istikrarsızlığın, belirsizliğin ve korkunun yoğun olduğu bir ortamda, tehdit algılamalarını sürekli güncel tutan bir anlayışla yürütülmeye çalışılmıştır. Türkiye'yi kısıtlayan temel sistemik unsur, konumudur. Yetenekleri zayıf olduğundan, çok yönlü diplomasiyi hızla gerçekleştirmek zorunda kalmıştır. Bu durum, Türk devlet adamlarının karar alma becerileri ve diplomasi birikimleriyle aşılsa da önemli bir yapısal zorluk yarattığı ortadadır. Öyle ki Türkiye, Musul Sorunu devam ederken, İngiltere ile çatışma ihtimali altında hem içerideki Şeyh Sait isyanıyla hem de Türkiye'nin yapısal zaaf yaşamasını fırsat bilen İtalya ile Yunanistan diktatörlerinin işgal planlarını (Psomiades, 1972, s. 2-3) boşa çıkarmayla uğraşmıştır. Batıda Yunanistan ile başlatılan yakın dostluk ilişkisi, diğer Balkan devletleriyle de kurulmak istenmiştir. Balkan Antantı[13], bir yandan revizyonist Büyük Güçler'in peşine takılan Bulgaristan'ı caydırmaya diğer yandan da en yakın ticaret partneri İtalya'nın gücendirilmeden ikna edilmesine dayandırılmıştır.

Çok kutupluluk, Büyük Güçler arasındaki rekabeti değişken hale getirdiğinden, bazı Büyük Güçler'le yakınlaşmak kolaylaşmıştır. Büyük Güçler'in kendi aralarındaki rekabette bazı bölgesel askeri-politik stratejilerini gerçekleştirebilmeleri için İkincil Devletler'e ihtiyaçları artmıştır. Bundan dolayı sistemdeki güç dengesinde, pek çok İkincil Devlet'in çeşitli paktlara, ittifaklara, tarafsızlık, saldırmazlık ve dostluk hükümleri içeren önemli antlaşmalara katıldıkları tespit edilmiştir. İki dünya savaşı arası dönemde, Avrupa'daki statükocu-revizyonist mücadelesinde, Küçük Antant[14] ve Balkan Antantı gibi bölgesel oluşumlar ortaya çıkmıştır. Bunların, Büyük Güçler'in birbirlerine karşı geliştirmek istedikleri taktiksel ve stratejik amaçlarla ilişkisi bulunmaktadır. Millî mücadele döneminden itibaren Türkiye'nin yakınlaştığı en önemli Büyük Güç ise SSCB olmuştur. 1917 Bolşevik Devrimi'nden itibaren sistemdeki statükodan memnun olmayanlar arasında sayılan SSCB, Kurtuluş Savaşı sırasında Türkiye'ye yakınlaşarak bölgede hegemonik amaçları olan İngiltere ve Fransa'ya karşı tavır almıştır. Türkiye de İngiltere ve Fransa'yla Lozan sonrası yaşadığı problemler karşısında Moskova'yla yakınlaşmıştır (Çelikpala, 2008, s. 208). Bu strateji, Osmanlı'dan tebarüz eden denge politikasının uzantısı olarak ele alınır. Ancak sistemin kolaylaştırıcı etkisi olmadan bir İkincil Devletin, Büyük Güçler arasındaki rekabetten diplomatik fayda sağlaması zordur. SSCB ile ilişkiler, çok kutupluluğun kolaylaştırıcı etkisiyle Montrö Boğazlar Sözleşmesi'ne kadar neredeyse sorunsuz ilerlemiştir. İki dünya savaşı arası dönemde, Türkiye'nin dış siyasasında en

[12]Türkiye, İngiltere ve Fransa Arasında Karşılıklı Yardım Antlaşması, 19 Ekim 1939'da imzalanmıştır. Ayrıntılı bilgi ve yorum için bkz. (Soysal, 1989, s. 591-609).

[13]Balkan Antantı, 9 Şubat 1934 tarihinde Türkiye, Yunanistan, Yugoslavya ve Romanya arasında imzalanan toplu güvenlik ve yardımlaşma hükümleri içeren çok taraflı bir antlaşmadır. Temel hedefinin İtalya olduğunu ileri süren yazarlar olsa da esas dengelenmek istenen unsur Bulgaristan'dır. Ayrıntılı bilgi ve yorum için bkz. (Soysal, 1989, s. 447-463).

[14]Küçük Antant (Little Entente), Fransa'nın Orta Avrupa'da bazı İkincil Devletler'i yanına çekerek oluşturmak istediği ortak güvenlik paktıdır. 1920 ve 1921 yıllarında Çekoslovakya, Yugoslavya ve Romanya arasında imzalanmıştır. Fransa'nın üyelerle imzaladığı anlaşmalarla desteklense de Nazi Almanya'sının Çekoslovakya'yı işgalinin ardından işlevini yitirmiştir.

iyi ilişkiler yürüttüğü Büyük Güç SSCB'dir. İki devlet arasında imzalanan ve süreleri mütemadiyen uzatılan 1925 Dostluk ve Tarafsızlık Antlaşması[15] ile dış siyasal tutumlarda paralellik ortaya konulmuştur. Milletler Cemiyeti, silahsızlanma konferansı, Briand-Kellogg Paktı ve Litvinov Protokolü gibi "Ortak Güvenlik" anlayışına dayanan platformlarda birlikte hareket etmeye özen göstermişlerdir (Müezzinoğlu, 2018, s. 250-252).

Sistem düzeyinde Türkiye'nin dış siyasa uygulamalarına etkisinin inceleneceği ikinci alt başlık Büyük Güçler'e coğrafi yakınlıktır. Bu durum, dönemin koşulları dikkate alındığında iki şekilde ortaya çıkmıştır. Birincisi aralarında doğal sınır bulunmasıdır. Türkiye'nin SSCB ile komşu olması buna örnektir. İkincisi ise aralarında siyasi bir yapay sınır bulunmasıdır. Sömürgecilik döneminden kalma manda rejimleri dolayısıyla Türkiye'nin güney komşuları Irak ve Suriye değil; İngiltere ve Fransa'dır. Bunun sebebi, Irak ve Suriye'nin yönetiminde bu iki sömürgeci gücün belirleyici olmalarıdır. Ayrıca Türkiye'nin diğer doğal komşuları Batı'da On İki Ada'dan dolayı İtalya ve Yunanistan, doğuda ise İran'dır. Türkiye, yapılan antlaşmalarla SSCB ve İran ile sınır sorunlarını barışçıl şekilde çözmüştür. Yunanistan ise yine bir İkincil Devlet olarak Osmanlı'dan miras kalan daimî düşmanıdır (Gürel, 2018). İtalya, Mussolini'nin faşist diktatörlüğünde saldırgan ve yayılmacı bir dış siyasa takip ettiğinden, Akdeniz ve Ege üzerinden Türkiye'de tehdit algısı yaratan bir Büyük Güç olacaktır.

Büyük Güçler'e coğrafi yakınlık, yeteneklerinden ötürü bir İkincil Devlet açısından varoluşsal tehdit algısı yaratabilir ve ittifak davranışlarında belirleyici hale gelir (Walt, 1987, s. 23-24). Stephen Walt'un tehdit dengesi teorisinde (balance of threat), bu durum ayrıntılı olarak ele alınmaktadır (Walt, 1987). Devletler arasında karşılıklı etkileşim arttığında sorun çıkma potansiyeli de artmaktadır. Buna göre süreklilik arz edecek şekilde komşu Büyük Güçler'le askeri-politik etkileşimin, tehdit algısını güçlendireceği öngörülmektedir. Bunun en önemli sebebi, Büyük Güçler'in saldırgan ve yayılmacı dış siyasa yönelimlerinin ve bölgesel hegemonya girişimlerinin yapısal bir gerçeklik olmasıdır (Mearsheimer, 2001). Hegemonya mücadelesi, öncelikle bölgedeki İkincil Devletleri olumsuz etkiler. İkincil Devletler, Büyük Güçler'in teritoryal taleplerine karşı strateji geliştirebilecek yeteneklere sahip değillerdir. Bundan dolayı peşine takılma stratejisi takip etmek zorunda kalırlar. Büyük Güçler'e yakınlık, tarafsızlık stratejilerini de zorlaştırır. Tarafsız ve bağlantısız kalmak, esasında Büyük Güçler'le etkileşime girilecek ortam koşullarının oluşmamasına bağlıdır. Örneğin İzlanda ile Türkiye'nin jeopolitiği karşılaştırıldığında, üzerlerindeki yapısal baskıların benzeşmediği görülecektir.

Çok kutuplu dengenin Türkiye için yarattığı en önemli dezavantaj ise revizyonist Büyük Güçler'e de coğrafi yakınlığıdır. İtalya, On İki Ada'da konumlanırken, Benito Mussolini'nin faşist rejiminin Akdeniz'deki yayılmacı söylemleri, Türk genelkurmayı için iki savaş arası dönemdeki en ciddi tehdit algısını yaratmıştır. Bir başka deyişle "burnumuzun dibi" olan On İki Ada'daki İtalyan askeri varlığı, dönem itibariyle Türkiye'nin en "yumuşak karnı" idi (Papuççular, 2020, s. 2). Musul sorunu devam ederken, Yunanistan'daki kısa süreli Pangalos diktatörlüğünün, Mussolini İtalya'sı ile anlaşarak Batı Anadolu üzerinden işgal planları yaptıkları bilinmektedir (Papuççular, 2020, s. 51-52). İngiltere'nin de diplomatik olarak kullandığı bu tehdit unsuru, Musul sorununun İngiltere lehine sonuçlandırılmasını kolaylaştırmıştır. Buna karşılık Yunanistan'ın aynı dönemde, tek başına Türkiye için bir risk oluşturmadığı ileri sürülebilir. İki kırılgan devlet, 1930'lu yıllarda birbirleriyle uğraşmak yerine iş birliğine yönelerek, esasında Büyük Güçler'den kaynaklanabilecek olası tehditlerin karşısında enerjilerini muhafaza etmeye yönelmişlerdir. Dolayısıyla Türkiye'nin iki dünya savaşı arası dönemdeki dış siyasa uygulamalarını kısıtlayan en önemli sistemik unsurlardan diğeri Büyük Güçler'e coğrafi yakınlıktır. Dönemin haritasına bakıldığında Türkiye'nin bir nevi çevrelendiği görülmektedir. Sistemdeki güç dağılımının da etkisiyle bu kısıtlayıcı etki açıkça hissedilmiştir. İtalyan tehdidinin yanında İngiltere ve Fransa ile Lozan'dan arta kalan sorunlar Türkiye'nin dış siyasa uygulamalarına olumsuz yansımıştır. Musul Sorunu, İngiltere'nin Irak'ta bulunmasından

[15]Türkiye ile SSCB arasında 17 Aralık 1925 tarihinde imzalanan Dostluk ve Tarafsızlık Antlaşması, 1945 yılına kadar uzatılarak iki devlet arasındaki yakın ilişkilerin hukuki dayanağını oluşturmuştur. Ayrıntılı bilgi ve yorum için bkz. (Soysal, 1989, s. 264-273).

dolayı Türk karar alıcılarının niyetlerine göre sonuçlanmamıştır. İngiltere ile doğrudan bir askeri karşılaşma riski ortaya çıkmıştır. İtalya ve Yunanistan'ın işgal planları ise bu riski güçlendirmiştir.

Büyük Güçler'e yakınlığın bazı avantajları da olmuştur. Bunun sistemik sebebi, esasında çok kutuplulukla ilişkilidir. Çok kutuplu sistemde Büyük Güçler'in sistemik savaşa varacak seviyede güç geçişini temsil eden rekabetleri, İkincil Devletler açısından fırsatlar da yaratmıştır. İki dünya savaşı arası dönemde çok yönlü diplomasi uygulamak hem bir zorunluluk hem de başarılı devlet pratiği haline geldiğinden, dış siyasayı kısıtlayan faktörlerin bazı durumlarda ortadan kalktığı gözlemlenmiştir. Revizyonist güçlerin statükocu güçlere meydan okuması, statükocu güçleri, İkincil Devletler'i yanlarına çekme stratejilerine yöneltmiştir. Bunun, Türkiye açısından en bilinen örnekleri Montrö Sözleşmesi'nde Türkiye'nin egemenlik hakları lehine düzenlemeler yapılırken İngiltere'nin desteğinin alınması ile Hatay'ın (Sancak) ilhakının Suriye ile değil Fransa ile görüşülerek gerçekleştirilmesidir. Bundan dolayı TDP literatüründe Hatay'ın ilhakı, genellikle irredantizm örneği olarak ele alınmamaktadır. Montrö Sözleşmesi'nde yapılan değişiklikler ise doğrudan Türk Boğazlarının egemenliğinin ve güvenliğinin garanti altına alınmasını sağlamıştır (Tuncer, 2021, s. 151-163). Bu örnekler, Türkiye'nin sınır komşularının yapay biçimde İngiltere ve Fransa olmasından kaynaklanmıştır. Dönemin koşulları ve gelişmeler dikkate alındığında, statükocu Büyük Güçler olan İngiltere ve Fransa ile sınır komşusu olmak Türkiye için bir tür diplomatik fırsat yaratmıştır. Hatay'ın ilhakı ve Montrö Sözleşmesi'ndeki değişikliklerin saldırgan dış siyasa örnekleri olup olmadığı tartışması bir kenara bırakılırsa, teorik açıdan önemli olan sonuç, niyetlerle örtüşen dış siyasa uygulamalarıdır.

4. Devlet Düzeyinde Analiz

Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk olarak siyasi ve toplumsal koşulları incelenmektedir. Bu noktada Osmanlı İmparatorluğu'nun halefi olan yeni devletin, rejim dönüşümü dikkate alınmalıdır. 1922 yılında saltanatın kaldırılması kararı ve akabinde milli egemenliğe geçişi temin eden cumhuriyetin ilanıyla, uzun bir tarihi olan yönetim biçiminden bir kopuş gerçekleşmiştir. Hanedanlığın ilgası, milli mücadele ortamında toplumda çok büyük tepkilere yol açmasa da 1924 yılında hilafetin de kaldırılmasıyla, geleneksel Anadolu toplumunun zihinsel olarak kabul etmekte zorlandığı bir sürecin ortaya çıktığı iddia edilir (Ahmad, 2019, s. 94). Rejimin dönüşümü, gelenekleriyle var olan toplumsal tabanın bir bölümünü ve bu eğilimi siyasi olarak değerlendiren muhafazakâr muhalefeti, cumhuriyete ve inkılapların içselleştirilmesine tepki duymaya yöneltmiştir. Bu durum, 1925 Şeyh Sait isyanı ve süregelen Kürt isyanlarıyla, rejimin varlık sorununa dönüşmüştür. Terakkiperver Fırka ve Serbest Fırka olaylarında, yeni rejimin düzen oluşturmakta zorlandığı, zorlandıkça ise sertleştiği gözlemlenmiştir. Atatürk'e suikast girişimlerinin ardından İstiklal Mahkemeleri kurulmuştur (Oran, 2005b, s. 246-247). Bundan dolayı dönemin dış siyasası analiz edilirken, sınırların korunması için hem içeride hem de dışarıda birbirlerini tamamlayan bir savunmacı tavır almak zorunlu hale gelmiştir.

Devletin rejim dönüşümünün, dönemin dış siyasa uygulamalarını kısıtlayıcı olarak etkilediği ileri sürülmektedir. Bunun en önemli sebebi, yeni devletin kırılgan ve zayıf olmasıdır. Uluslararası ilişkilerdeki baskıyı diplomatik beceri ile belli ölçüde aşan karar alıcılar, devletin bekasını içeriden tehdit eden unsurları bir an önce tasfiye etmeye yönelmişlerdir. İnkılapların bir an önce gerçekleştirilmesi mücadelesi, hem yukarıdan aşağı bir tür toplumsal dayatmayı hem de uluslararası düzene ayak uydurabilme kaygısını görünür kılmıştır. Özellikle 1920'li yıllarda Lozan'dan arta kalan sorunların (Osmanlı borçları, nüfus mübadelesi, Musul sorunu, ticari düzenlemeler) çözümünün, genel itibariyle Türkiye'nin niyetleriyle örtüşmemesinin temel sebeplerinden birinin devletin siyasi ortamı olduğu öne sürülmektedir. Lozan Barış Antlaşması'nın görüşmeleri sürerken de içerideki güvensiz ortamın olumsuz etkileri gözlemlenmiştir. Özetle 1920'li yıllar, devletin temellerinin atıldığı sancılı yıllardır. Dilek Barlas ve Serhat Güvenç, bu yılların kırılganlığını şu şekilde ifade ederler:

> "Türkiye, bir cumhuriyete dönüştükten sonra, 1920'ler boyunca geleceği kuşkulu gözüken bir ülkeydi. Milletler Cemiyetinin kolektif güvenlik sistemi dışındaydı. Lozan'da çözüme kavuşturulamayan bir dizi sorun, komşularıyla ilişkilerinin düzelmesine engel oluyordu. Bu komşulardan bazıları İngiltere, Fransa ve İtalya gibi büyük devletlerdi. İçerideyse rejimin sağlamlaştırılması ve kimi zaman Şeyh Sait isyanı gibi silahlı ayaklanmalar biçiminde ortaya çıkan muhalefet Türkiye'nin gücünü hızla toparlamasına izin vermiyordu. Eşzamanlı bir biçimde ilgilenilmesi gereken dış ve iç istikrarsızlık kaynakları yeni ülkenin mütevazı diplomatik ve askeri kaynaklarını zorluyordu." (Barlas ve Güvenç, 2014, s. 65).

Cumhuriyetin ilanı, demokrasinin ilanı demek değildir. Türkiye'deki deneyim de bunu göstermiştir. Demokrasinin bir kültür olmasının yanında, demokratik kurumların yerleşmesi için erken dönem Cumhuriyet'te henüz yeterli alt yapı da bulunmamaktaydı. 1924'te hilafetin kaldırılmasına bir tepki olarak kurulan Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası, 1925 yılında başlayan Şeyh Sait isyanı ve ülkenin çeşitli yerlerindeki rejime karşı aşırıya kaçan çeşitli protestolar nedeniyle kapatılmıştır. Atatürk'ün talebiyle Fethi Okyar'ın kurduğu Serbest Cumhuriyet Fırkası da Cumhuriyet Halk Fırkasının tek parti olduğu rejime yönelik çeşitli memnuniyetsizliklerin ortaya çıkmasıyla, aynı akıbete uğramıştır. Okyar, bizzat kendisi, partiyi kapatmayı uygun görmüştür (Oran, 2005e, s. 248). Bütün bunlar, sistemdeki demokratik Büyük Güçler'in hâkim düzenine uyum sağlamayı zorlaştırmıştır. Türkiye'nin toplumsal yapısının Osmanlı'daki sultan-kul ilişkisinin modern devlet-vatandaşlık ilişki biçimine dönüştürülmesi mücadelesine karşı siyasi ve toplumsal direnç, inkılapların gerçekleştirilmesini geciktirirken, dış siyasada özellikle İngiltere ve Fransa'nın diplomatik desteğinin sorgulanmasına sebep olmuştur. Türkiye'nin bu dönemdeki tek şansı, iki dünya savaşı arası dönemdeki revizyonist güçlerin yayılma potansiyelleri karşısında, demokrasi güçlerinin İkincil Devletlere yoğun ideolojik baskı kurmaktan kaçınmalarıdır.[16]

Türkiye'deki toplumsal yapının Osmanlı'dan gelen tarihsel bir niteliği bulunmaktadır: Merkez-çevre ayrımı (Mardin, 2013, s. 35-78). İmparatorluğun gerileme ve çöküş yıllarındaki yönetici sınıfı meydana getiren saray bürokrasisi ile askeri sınıfın merkezi oluşturduğu, buna karşılık bir tür ara sınıf olarak ele alınan ayan ve eşraf ile çiftçi, köylü ve işçilerin ise kalabalık çevreyi oluşturduğu kabul edilmektedir (Kongar, 1999, s. 73). Merkez-çevre ayrımını Kongar, "devletçi-seçkinci" ve "gelenekçi-liberal" şeklinde kavramlaştırmıştır. Buna göre,

> "Devletçi-seçkinci cephe, "Batılılaşma" düşüncesi ve simgesi çevresinde oluşmuştur. İmparatorluğun aydın kesimini de temsil eden merkezi bürokrasi, bu cephenin yaratıcısı ve önderi niteliğini taşır. Bürokrasi, toplumda "kendiliğinden oluşan" sınıfların desteğinden yoksun olduğu için, bütün yenilikleri devletin gücüne dayanarak gerçekleştirme yolunu seçti (…) Gelenekçi-liberal cephe, devletçi-seçkinci cepheye bir tepki olarak doğdu. Cephenin "liberalizmi", gerek ekonomik, gerekse siyasal eğilimleri yansıtıyordu (…) İlk olarak, bürokrasinin büyük merkezi gücüne karşılık, bu cephe, yönetimin "yerinden yönetim" (ademi merkeziyet) ilkesine göre düzenlenmesinden yanaydı. İkinci olarak, kendisinin halkın gerçek temsilcisi olduğunu savunuyordu. Üçüncü olarak, cephe topluma, sunulan yenilikleri engellemek için, İslam dinini, son derece etkili bir araç olarak kullanmıştı." (Kongar, 1999, s. 131-132).

Osmanlı'nın gerileme ve çöküş döneminden Cumhuriyet'e devreden bu toplumsal yapının, iki dünya savaşı arası dönemde yöneten-yönetilen ilişkileri çerçevesinde, reformcular ile muhafazakârlar şeklinde kabaca ikiye ayrılmış gibi algılandığı iddia edilebilir. Bundan dolayı Cumhuriyet'in erken dönemindeki inkılap çabaları ve karşıt hareketler, devlet aygıtının motivasyonunun, dışarıdan ziyade içeriye odaklanmana neden olmuştur. Bu durum, dış siyasa uygulamalarında ihtiyatlı tavrı ortaya çıkarmıştır.

Ekonomik ve mali koşullar dikkate alındığında, Cumhuriyet'in erken dönemini ikiye ayıran bir anlayıştan bahsetmek gerekmektedir. Baskın Oran'a göre, *"O dönem Türkiye'sinin dış politikayı etkileyecek iç yapısını 'ekonomi' ile 'siyaset' açısından incelerken, dönemi bir*

[16]Türkiye, demokrasiye geçişle ilgili uluslararası baskılara İkinci Dünya Savaşı'nın akabinde maruz kalacaktır.

bütün olarak düşünmek mümkün değildir. Çünkü dönem, gerek ekonomik gerekse siyasal ve toplumsal gelişmeler bakımından, neredeyse tam ortasından çok net bir biçimde 2'ye ayrılmaktadır: 1923-1930 ve 1930-1939." (Oran, 2005b, s. 243). 1920'li yıllar, Şubat 1923'teki İzmir İktisat Kongresi'ndeki tüccar sınıfının da etkisiyle liberalizmin ülkeye olgunlaşmadan girmeye başladığı yıllar olarak kabul edilmektedir. Bununla birlikte daha Kurtuluş Savaşı döneminde Erzurum ve Sivas Kongrelerinde dile getirilen iktisadi bağımsızlık hedefi sürdürülmüştür. İzmir İktisat Kongresi'nde tüccar, işçi, çiftçi ve sanayici kesimlerinin sorunlarının ve isteklerinin tespit edilmesinin yanında, yabancı sermayeye de belli oranda bir güvence vermek amaçlanmıştır (Kepenek ve Yentürk, 2005, s. 33-35). Yabancı sermayeye güvence verilmesinin, tam bağımsızlık mücadelesinin temel hedefi olan kapitülasyonların kaldırılmasıyla çeliştiği düşünülmemektedir. Yeni kurulan kırılgan ve zayıf bir devletin, ekonomik kurumsallaşma ve kalkınmasını, mevcut Avrupa düzenine ayak uydurarak gerçekleştirmeye çalıştığı belirtilebilir. Cumhuriyet'in erken yılları, "piyasa şartlarında sanayileşmenin" hedeflendiği yıllardır (Eroğlu, 2007, s. 65). Oran'ın belirttiği gibi bu çabalar, özellikle 1920'li yıllarda ön plandadır. Bunun bir diğer sebebi de Lozan Barış Antlaşması'nın iktisadi hükümlerinin bazılarının, kurucu kadroyu liberal dönüşüme yöneltmesidir. Lozan'da imzalanan ek bir Ticaret Sözleşmesi ile ithalat ve ihracata yönelik yasakların kaldırılması ve Osmanlı'nın 1 Eylül 1916 tarihli gümrük tarifelerinin beş yıl boyunca daha geçerli olacağı hükme bağlanmıştır (Öztürk, 2008, s. 230). Bu dönemde pek çok yabancı şirkete imtiyazlar verildiği ve anonim şirketlerin üçte birinin yabancı sermayeli olduğu belirtilir (Oran, 2005b, s. 244). Bunun yanında İş Bankası kurulduktan sonra bazı politikacıların, yabancılarla iş yapmak için bankadaki nüfuzlarını kullanarak çeşitli yolsuzluklara karıştıkları bilinmektedir. Bu durum literatüre "Aferizm ve Aferistler" olarak geçmiştir (Oran, 2005c, 246).

Osmanlı, bir tarım imparatorluğuydu. Türkiye Cumhuriyeti'ne de bu ekonomik ve mali miras kalmıştır. Türkiye, 1920 ve 30'lu yıllar boyunca köylü nüfusu yoğun, sanayisini sıfırdan yaratmaya çalışan, toplumsal sınıflar arasında iktisadi birikime sahip burjuvazisi güdük, kırılgan bir devlettir. Uluslararası ticarete uyum sağlama, ithalat ve ihracat için gerekli alt yapıyı kurma, orduyu güçlendirebilmek için farklı devletlerle ilişkiler yürütme, sanayi yatırımlarını gerçekleştirme, Osmanlı'dan kalma borçları ödeme, Lozan'daki mali ve iktisadi bazı yükümlülükleri yerine getirme gibi temel hedeflerden oluşan bir ekonomik tablo bulunmaktadır. Türkiye'nin hem maddi kapasitesini belirleyen hem de içerideki sorunlarını büyütüp besleyen öncelikli faktör, ekonomik ve mali geri kalmışlığıdır. Dönemin inkılap çabalarının ve dış siyasadaki karşılaşılan zorlukların, bu kırılgan ve zayıf yapıyla doğrudan bir ilişkisi vardır. 1929 Büyük Buhranı[17], bir tarım ekonomisi olduğu için belki Türkiye'yi direkt etkilemese de en direkt olarak etkilemiştir. Ülkelerin, buhranı aşabilmek için kapalı ekonomi modellerine yönelmeleri, yeni devlete belli ölçüde bir toparlanma fırsatı vermiştir. İthal ikameci sanayileşme[18] ismi verilen modelle Türkiye'nin cari açığını kapatarak, savaşa yakın zamanda belli bir hazine birikimi yaptığı belirtilir. Ancak bu iyimser yaklaşımın bir dünya savaşına doğru gidilirken oluşacak olumsuz koşulları göz ardı ettiği ileri sürülebilir. Türkiye, savaş boyunca askeri olarak da ekonomik olarak da zayıf devlet karakterinden kurtulamayacaktır. Hem savaşa katılması konusunda yoğun baskı görmüş hem de peşine takılmak zorunda kaldığı Büyük Güçler'den arzuladığı mali, askeri ve teknolojik desteği alamamıştır. Diplomasi masalarındaki yoğun çabalar, Nazi Almanya'sının "General Kış"[19] karşısında yenilmesiyle bir anlam kazanacaktır. Dolayısıyla erken dönem Cumhuriyet'in ekonomik ve mali durumu, içerideki huzurlu ortamın kurulamamasına ve dış siyasadaki uygulamaların kısıtlanmasına neden olmuştur.

5. Birey Düzeyinde Analiz

[17]1929 Dünya Ekonomik Bunalımı, ABD'de borsanın çöküşüyle başlamış ve özellikle Kuzey Amerika ve Avrupa'daki sanayileşmiş ülkeleri 1930'lu yıllar boyunca çok olumsuz etkilemiştir.
[18]Ekonomik bağımlılığı önlemeye yönelik olarak devletlerin, ithalata sınırlamalar getirerek ulusal üretimi teşvik ettikleri bir tür iktisadi kalkınma modelidir.
[19]Rusları hem Napolyon'un hem de Nazi Almanya'sının işgalinden koruyan ağır kış koşullarına verilen isimdir.

Mustafa Kemal, öncelikle bir Osmanlı subayıydı. İmparatorluk denilen olguyu yakından tanıyordu. İmparatorluğun son dönemini, oldukça geniş bir coğrafyada muharebeler ve savaşları yöneterek deneyimlemiştir. İleriki yıllarda kendisine "karizmatik" sıfatını kazandıracak seviyede, kaybetmekten uzak bir askerlik geçmişine sahipti. Bununla birlikte, iktidar odaklarıyla yaşadığı sorunlar sebebiyle tam anlamıyla ön plana çıkamamış bir subaydı. İttihat ve Terakki'nin ileri gelenleriyle arasında her zaman bir mesafe olmuştur. Bunun temelde iki sebebi olduğu ileri sürülmektedir. İlki Enver Paşa'yla yaşadıkları kişisel çekişmedir (Aydemir, 2011, s. 103-112). İkincisi ise Mustafa Kemal Paşa'nın, askerlerin siyasetle doğrudan ilişkili olmasına karşı çıkmasıdır (Aydemir, 2011, s. 134-135). Hatta Enver Paşa tarafından mümkün mertebe, liderliğini ve subaylık marifetlerini kanıtlayacağı aktif görevlerin dışında bırakıldığından, Saray'a ve Şehzade Vahdettin'e yakınlaştığı öne sürülmüştür. 1917 yılında kendisi de İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne karşı olan Vahdettin'le birlikte Almanya gezisine katılmıştır. Almanya gezisinde Alman askeri teknolojisini ve yönetim biçimini gözlemlemiştir. Geziden döndüğünde hastalandığı için bir süre Viyana ve Karlsbad'a gitmek zorunda kalmıştır. Kongar'a göre devrimci fikirlerini şekillendiren gözlem ve deneyimlerini yurt dışında biçimlendirmiştir (Kongar, 1999, s. 79). Savaştan sonra İttihatçı liderlerin ülkeyi terk etmeleri sonrası Saray nezdinde görev beklediği de ileri sürülmektedir. Sultan Vahdettin'den kabinede harbiye nazırlığı beklemesine rağmen hayal kırıklığına uğramıştır (Ahmad, 2019, s. 84-85).

Mustafa Kemal Paşa'nın 1919'da Samsun'a çıkarken ülkedeki biri yorgun İstanbul hükümeti ve padişah diğeri ise yer altına inen İttihatçı bazı gruplarla arasının açık olduğu görülmektedir. İttihatçıların bir bölümü Kurtuluş mücadelesine katılacak ve bir kısmı ise yeni devlet kurulduğunda Gazi Paşa'ya suikast girişiminde bulunacaklardır. Padişah ve onun hükümeti ise hem Mondros Mütarekesini[20] hem de Sevr Antlaşmasını[21] imzalayarak imparatorluğun sonunu resmileştirmişlerdir. Ortada ne bir devlet ne bir otorite ne de belirli bir teritoryal tahayyül vardı. Zihninde kurduğu diplomatik ve askeri planları, bu odaklarla işbirliği yaparak gerçekleştiremeyeceğine kanaat getirdiği söylenebilir. Bundan dolayı kendisine yakın bulduğu bazı üst düzey asker kişilerle temasa geçerek Kurtuluş mücadelesini yönetmeye karar vermiştir. Mustafa Kemal Paşa'nın yaşadığı bu buhranlı dönemi en iyi tasvir edenlerden biri Şevket Süreyya Aydemir'dir:

> "Ama yol henüz dumanlıdır. İçindeki yoğruluş henüz şekillenmemiştir. Milletin kendi haklarını kendisinin savunma, Millete yardım etmek, öncü olmak, Milletin kurtuluşu? Fakat nasıl? Hangi yoldan? İşte belirsiz olan, dumanlı olan bu yoldur. Onun bu yolu kesinlikle seçmesi, onun bu yola çıkması için, İstanbul'da başını, hem de faydasız yere vuracağı nice duvarlar, kapılar ve çekeceği nice çileler, hatta ruhunda açılacak nice yaralar vardır. Bir gün bütün köprülerin yıkılıp, bütün gemilerin yakılması ve bir daha arkaya bakılmadan yola çıkılması için, bütün bu kapıların zorlanması lazımdır." (Aydemir, 2011, s. 311).

Bu ruh halinin ve yaşadığı kararsızlıkların, Mustafa Kemal Paşa'nın daha sonraki yıllardaki, geçmişe bakmadan kararlı adımlar atmasını tetiklediği belirtilebilir. Siyasi yol ayrımlarında silah arkadaşlarıyla karşı karşıya gelmekten çekinmemesi, kurtuluş mücadelesinde ve devletin kuruluş aşamasında tavizsiz tutumu, inkılaplar konusundaki net tavrı gibi sayılabilecek pek çok örnekte özgüveni ve kararlılığı öne çıkmıştır.[22] Bunun yanında dönemin saldırgan ve yayılmacı diktatörlerinin aksine, kazandığı askeri zaferleri öncelikle ordusu ve milletinin azmine indirgeyen alçakgönüllü bir lider olduğu izlenimini vermiştir (Şahin, 2022, s. 99). Alçakgönüllülük ve öncelikle karşısındakine saygı duymak, diğer devlet adamları nezdinde kendisine saygınlık kazandırmıştır. Bu karakter özelliğinin diplomaside yabancı devlet

[20]Mondros Mütarekesi, I. Dünya Savaşı'nı Osmanlı İmparatorluğu ile İtilaf Devletleri arasında fiilen sona erdiren ateşkes antlaşmasıdır.

[21]Sevr Antlaşması, I. Dünya Savaşı'ndan sonra İtilaf Devletlerinin Osmanlı hükümeti ile imzaladığı barış antlaşmasıdır.

[22]Atatürk, Nutuk'ta cumhuriyetin ilanı kararını nasıl aldığını ve buna yönelik tepkileri şu şekilde aktarır: *"Efendiler, görüyorsunuz ki, Cumhuriyet ilanına karar vermek için, Ankara'da bulunan bütün arkadaşlarımı davet ederek onlarla görüşüp tartışmaya asla lüzum ve ihtiyaç görmedim. Çünkü, onların da aslında ve doğal olarak benim gibi düşündüklerinden şüphe etmiyordum. Halbuki, o sırada Ankara'da bulunmayan bazı kişiler, yetkileri olmadığı halde kendilerine haber verilmeden, düşünce ve rızaları alınmadan Cumhuriyet'in ilan edilmiş olmasını bize gücenme ve bizden ayrılma sebebi saydılar."* Bkz. (Atatürk, 2005, s. 567-568).

adamlarını ikna ederken etkili olduğu ifade edilebilir. Afgan Kralı Amanullah Han, İran Şahı Rıza Pehlevi, Yunanistan Başbakanı Venizelos, İngiltere Kralı VIII. Edward ve Sovyet lideri Lenin'le kişisel dostluklar kurarak önemli antlaşmaların ve yakın ilişkilerin mimarı olmuştur. Hülasa, Atatürk'ün yabancı ülkeler nezdinde ciddi bir prestiji vardı. Bu durum, Türkiye'nin uluslararası örgütlerle ilişkilerinin yürütülmesinde ve çok taraflı güvenlik antlaşmalarına katılımında kolaylaştırıcı etki yapmıştır. Örnek olarak Milletler Cemiyeti üyeliği, Sadabat Paktı, Balkan Antantı, Yunanistan ve SSCB ile yakın dostluk ilişkisi ile Hatay meselesindeki diplomasisi verilebilir.

Gazi Paşa[23], 1922 yılında saltanatı kaldırarak ve akabinde cumhuriyeti ilan ederek, kendisinin başında olacağı yeni bir hanedan yaratmaya girişmemiştir. Hilafetin kaldırılması ve laikliğin zaman içindeki aşırı vurgusuyla, devletin yönetim biçimini ve yönetilenlerle ilişki biçimini Avrupa (Batı) düzenine uyumlu hale getirmek istemiştir. Cumhuriyet rejiminin bir tercih olarak en başında demokratik bir ortam yarattığı ileri sürülemez. Atatürk, yönetimdeki tek adamdır ve partisi Cumhuriyet Halk Fırkası tek partidir. Literatürde Atatürk döneminin Avrupa'daki yükselen faşist dalgadan etkilendiği ve diktatoryal eğilimleri yansıttığını iddia eden yazarlar da bulunmaktadır. Ahmad'a göre özellikle Kürt isyanları ve 1926 Haziranı'nda İzmir suikastı girişimiyle, muhalefete hoşgörü ortadan kalkmış ve yönetim, otokrasiye evrilmiştir (Ahmad, 2019, s. 92). Unutulmamalıdır ki, yeni devletin yönetici kadrosu, Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemini hem içselleştirerek hem de eleştirerek yaşamışlardır. Bundan dolayı yeni kurulan rejimin demokratik eğilimler göstermemesinde bir anormallik yoktur. Ancak önemli olan nokta, otokrasinin Bulgaristan örneğinde olduğu gibi dış siyasada süreklilik arz eden saldırgan bir yönelime yol açmaması olmuştur. Halbuki Avrupa'daki yükselen faşist dalga ve Nazizm, pek çok İkincil Devlet'in dış siyasalarına saldırganlık ve yayılmacılık olarak sirayet etmiştir. Almanya'nın pek çok ülkedeki iktidar veya muhalifleri yanına çekmeye uğraştığı bilinmektedir. Atatürk'ün en belirgin özelliği, imparatorluğun son dönemini tecrübe ederken, kurtuluş mücadelesindeki zorluklarla olgunlaşmasıdır. Elindeki imkanların, yayılmacı revizyonist devletlerin peşinden gitmeye uygun olmadığını analiz edecek kadar gerçekçi bir liderdir. Fayda-maliyet analizi yapmış ve yeni devletin maddi kabiliyetlerini hesaplamıştır. Fuat Keyman, Atatürk'ün gerçekçiliğini, tarihten gelen birikimle imparatorluk sonrası Türkiye'si için neyin ne zaman mümkün olup olmadığına yönelik siyaset üretme yeteneği olarak ifade etmektedir (Keyman, 2008, s. 156). Bu gerçekçiliği ise literatürde genel kabul görenin aksine faydacı-pragmatist yönünü açığa çıkaran "vizyoner faydacılık" (Keyman, 2008, s. 157) olarak tanımlar. Atatürk'ün pragmatizminin Hatay'ın ilhakı, Montrö Boğazlar Sözleşmesi'nin yapılması ve Eylül 1937'de Nyon Konferansı'nda Türkiye'nin en yakın ticaret ortağı olan İtalya'nın Akdeniz'deki yayılmacı ve saldırgan faaliyetlerinin kınanması kararına iştirak etmesi süreçlerinde gözlemlendiği ileri sürülebilir. Şartlar oluştuğunda, dış siyasada ihtiyatlı tavrın yerini çıkarların ve kazanımların daha fazla ön plana çıktığı yeni uygulamalar alabilmiştir.

TDP yazınında Atatürk'ün barışçıl bir lider olduğu kabul edilmektedir. Bunun en somut kanıtı olarak "yurtta barış dünyada barış"[24] söylemi etrafında dış politikanın geliştirildiği tezidir.

---

[23]Başkomutan Mustafa Kemal Paşa'ya, Büyük Millet Meclisi tarafından, Eylül 1921'deki Sakarya Meydan Muharebesi'ndeki başarısından dolayı kanunla Gazi unvanı ve Mareşal rütbesi verilmiştir. Atatürk soyadını alana kadar kendisine Gazi Paşa denilmiştir.

[24]Mehmet Gönlübol'a göre Atatürk'ün bu ilkeyi doğrudan ifade ettiğini gösteren yazılı bir belge bulunmamaktadır. Ancak kendisinin bazı söz ve demeçlerinden yola çıkılarak bu ilkenin varlığına dair bir şüphe olmadığı ileri sürülebilir. Zira 1961 ve 1982 Anayasalarının başlangıç kısmında bu ilkeye yer verilmiştir. Bkz. (Gönlübol, 1992, s. 10). Söz ve demeçlerine örnek vermek gerekirse, 1 Kasım 1928 tarihinde TBMM'nin açılış konuşmasında Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal şunları dile getirmiştir: *"Dış politikamızda dürüstlük, ülkemizin güvenliği ve gelişmesinin korunmasına önem verilmesi prensibi, davranışlarımıza rehber olmaktadır. Önemli reform ve gelişmeler içinde bulunan bir ülkenin, hem kendisinde hem çevresinde barış ve huzuru gerçek olarak arzu etmesinden daha kolay açıklanabilecek bir konu olamaz. Bu samimi arzudan esinlenmiş olan dış politikamızda, ülkenin korunması, güveninin sağlanması, vatandaşların haklarının herhangi bir saldırıya karşı bizim tarafımızdan savunulması konuları, özellikle göz önünde tuttuğumuz noktalardır. Kara, deniz ve hava kuvvetlerimizi bu ülkede barış ve güvenliği koruyabilecek bir durumda bulundurmaya bu nedenle çok önem veriyoruz. Cumhuriyet hükümeti, uluslararasında güvenlik anlaşmalarının imzalanması için özel bir çaba göstermektedir. Bize önerilen Kellog Anlaşmasına katılmak için de aynı içtenlikle uygun görüşümüzü bildirdik."* Bkz. (TBMM, 1928).

Bu görüşte haklılık payı bulunmaktadır. Atatürk'ün kişisel olarak barışçıl olup olmadığı tartışmaya açık olsa bile, iki dünya savaşı arası dönemdeki uluslararası ve bölgesel gelişmeleri doğru okuduğu anlaşılmaktadır. Yurtta barış dünyada barış söylemi, bazı yazarlara göre kırılgan ve zayıf devleti bir an önce ayağa kaldırabilmek için inkılapları ve ekonomik-mali kalkınmayı gerçekleştirmeye odaklanması gerektiğinin farkında olduğunu göstermektedir (Oran, 2005d, s. 47). Bir başka deyişle, içerideki reformları hayata geçirebilmek için özellikle sınır komşuları Büyük Güçler'le ve Yunanistan'la sorun yaşamak istememiştir. Ancak belli konular haricinde Atatürk'ün bir an önce ulusal sorunlara odaklanmak istediği ileri sürülebilir. Lozan Barış Antlaşması görüşmeleri öncesinde ve sırasında Türk delegasyonunun başındaki İsmet Paşa'ya özellikle Sevres Antlaşması'ndaki Ermeni devleti ile kapitülasyonlara yönelik taleplerin masaya getirilmesi halinde görüşmeleri terk etmesini açıkça bildirmiştir. Bunların dışındaki meseleler ise görüşmelerin seyrine bırakılmıştır (Demirci, 2023, s. 81-82). Bu yaklaşım, devletin kuruluş aşamasında en belirleyici unsurun, teritoryal sınırların en az kayıpla kesinleştirilmesi ve devletler kulübüne egemen eşit bir üye olarak girebilmek olduğunu göstermektedir. Atatürk'ün barışçı karakterini, irrasyonel ve maceracı karar alma ihtimali olmadığını ifade ederek vurgulayan yazarlar da vardır (Bayülken, 1996, s. 893).

Sonuç ve Öneriler

Cumhuriyet'in erken dönem dış siyasa uygulamalarını kısıtlayan ve kolaylaştıran faktörlerin, üç analiz düzeyinde incelendiği ve bu konuda bir tür "ön çalışma" olduğu iddiasındaki bu makalede çok sebepli bulgulara ulaşılmıştır. İki dünya savaşı arası dönemde, sistem ve devlet düzeylerinde dış siyasa uygulamalarını kısıtlayan, buna karşılık sistem ve birey düzeylerinde kolaylaştıran bağımsız değişkenler tespit edilmiştir. Buna göre sistem düzeyinde hem kısıtlayıcı hem de kolaylaştırıcı faktörler bulunmaktadır. Devlet düzeyinde Cumhuriyet'in erken dönem dış siyasa uygulamaları olumsuz etkilenirken, birey düzeyi değişkenlerin ise bu etkileri belli ölçüde ortadan kaldırdığı sonucuna varılmaktadır.

Sistem düzeyinde çok kutuplu sistemin yapısının hem kısıtlayıcı hem de kolaylaştırıcı bazı etkileri olmuştur. Avrupa'da statükocu-revizyonist olarak bloklaşma eğilimi gösteren dönemin Büyük Güçleri'nin, bazı İkincil Devletler'i yanlarına çekmeye çalışmaları, Türk dış siyasasına olumlu yansımıştır. Bununla birlikte sistemik konumundan dolayı Türkiye'nin, 1920'li ve 30'lu yıllarda Büyük Güçler'le çıkarları çatıştığında, dış siyasa uygulamalarının kısıtlandığına rastlanmıştır. Sistem düzeyinde Büyük Güçler'e coğrafi yakınlığın da hem kısıtlayıcı hem de kolaylaştırıcı etkileri gözlemlenmiştir. İtalya'nın On İki Ada'daki varlığı, Türk karar alıcılarında tehdit algısını görünür kılarken, belli meselelerin çözümünde yine statükocu-revizyonist ayrımının katkısıyla, İngiltere ve Fransa ile yapay komşuluğun dış siyasa uygulamalarında kolaylaştırıcı etkileri olmuştur.

Devlet düzeyindeki bağımsız değişkenlerin, Türkiye'yi kısıtladığı tespit edilmiştir. Osmanlı İmparatorluğu'nun halefi olarak kurulan yeni devlet, siyasi, toplumsal ve ekonomik bir sorunlar yumağını devralmıştır. Bu sorunlar, kurucu kadroyu, siyasi-toplumsal-iktisadi olarak tüm alanlara nüfuz etmesi planlanan inkılapları otokratik yöntemlerle gerçekleştirmeye zorlamıştır. Saltanatın kaldırılması, cumhuriyetin ilanı ve hilafetin ilgası kararları, bir rejim dönüşümünün yanında Avrupa'nın modern uluslar sistemine ayak uydurma gerekliliği olarak görülmüştür. Ekonomik olarak 1920'li yıllar daha bunalımlı geçerken, 1930'lu yıllar ise kapalı ekonomi politikalarıyla toparlanma dönemi olarak kabul edilmektedir. Devlet düzeyindeki kırılganlık, maddi kapasitenin yetersizliğinin karşılığıdır. Bunu düzeltme çabaları ise hem içerideki düzen ve istikrarı oturtmaya hem de dış siyasa uygulamalarını en az kayıpla sonuçlandırmaya yöneliktir. Buna karşılık siyasi ve toplumsal faktörlerin yanında, devletin kırılgan ve zayıf mali durumunun, dış siyasa uygulamalarını negatif olarak etkilediği ileri sürülmektedir.

Birey düzeyinde sadece Mustafa Kemal Atatürk'e odaklanılmıştır. Atatürk'ün liderlik özelliklerinin ve dış siyasaya yaklaşımının incelendiği bu düzeyin bağımsız değişkenlerinin, dış

siyasa uygulamalarına kolaylaştırıcı etki yaptığı sonucuna varılmıştır. Atatürk'ün liderlik karakterinin, imparatorluğun en zor yıllarını tecrübe etmiş bir subay olarak şekillendiği ileri sürülmektedir. Fayda-maliyet analizini doğru yapabilen, rasyonel, gerçekçi ve pragmatist bir liderdir. Devletin maddi kapasitesinin, revizyonist Büyük Güçler'in peşine takılmaya müsait olmadığının farkındadır. Mussolini, Hitler ve Pangalos gibi dönemin saldırgan ve yayılmacı diktatörlerinin aksine, itidalli ve barışçıl bir dil kullanmıştır. Böylece pek çok yabancı devlet adamıyla ikili ilişkilerini kolaylıkla kurabilmiştir. Uluslararası alanda prestiji ve saygınlığı vardır. Ayrıca kararlılığıyla hem içeride hem de dışarıda karşılaştığı sorunların üstesinden gelebilmiştir. Dış siyasa uygulamalarında karşılaşılan bazı engellerin, Atatürk'ün inisiyatifiyle ortadan kalktığı söylenebilir.

Kaynakça

Ahmad, F. (2019). *Bir Kimlik Peşinde Türkiye* (6. Baskı). (S. C. Karadeli, Çev.). İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Akşin, A. (1991). *Atatürk'ün Dış Politika İlkeleri ve Diplomasisi*. Ankara: Türk Tarih Kurumu.

Armaoğlu, F. (2007). *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi 1914-1995* (16. Baskı). İstanbul: Alkım.

Atatürk, M. K. (2005). *Nutuk* (3. Baskı). İstanbul: Alfa.

Aydemir, Ş. S. (2011). *Tek Adam: Mustafa Kemal*, Cilt I: 1881-1919 (32. Baskı). İstanbul, Remzi Kitabevi, 2011.

Aydın, M. (1999). Determinants of Turkish Foreign Policy: Historical Framework and Traditional Inputs. *Middle Eastern Studies*, 35(4), (Seventy-Five Years of the Turkish Republic) 152-186.

Aydınlı, E. Kurubaş, E. ve Özdemir, H. (2015). *Yöntem, Kuram, Komplo: Türk Uluslararası İlişkiler Disiplininde Vizyon Arayışları*. İstanbul: Küre Yayınları.

Baba, G. ve Önsoy, M. (2016). Between Capability and Foreign Policy: Comparing Turkey's Small Power and Middle Power Status. *Uluslararası ilişkiler*, 13(51), 3-20.

Balcı, A. (2013). *Türkiye Dış Politikası: İlkeler, Aktörler, Uygulamalar*. İstanbul: Etkileşim.

Barlas, D. ve Güvenç, S. (2014). *Türkiye'nin Akdeniz Siyaseti (1923-1939): Orta Büyüklükte Devlet Diplomasisi ve Deniz Gücünün Sınırları* (B. Cezar, Çev.). İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları.

Bayur, H. (1956). Kuvay-ı Milliye Devrinde Atatürk'ün Dış Siyasa ile İlgili Bazı Görüş ve Davranışları. *Belleten*, 20(80), 659-700.

Bayülken, Ü. H. (1996). Atatürk İlkelerinin Türk Dış Politikasına Etkisi. *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 12(36), 891-909.

Biltekin, G. (2022). Uluslararası İlişkilerde Soru Odaklı Araştırma ve Literatür. E. Aydınlı (Ed.). *Uluslararası İlişkilerde Metodoloji* içinde (ss. 21-40). İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları.

Çakmak, H. (Ed.). *Türk Dış Politikası: 1919-2008*. Ankara: Platin.

Çelikpala, M. (2008). Sovyetler Birliği ile İlişkiler. H. Çakmak (Ed.). *Türk Dış Politikası: 1919-2008* içinde (ss. 207-212). Ankara: Platin.

Çomak, H. (2010). Atatürk Dönemi Türk Dış Politikası'nın 21'inci Yüzyıl Çağdaş Türk Dış Politikası'na Kazanımları. H. Çomak (Ed.). *21. Yüzyılda Çağdaş Türk Dış Politikası ve Diplomasisi* içinde (ss. 113-132). Kocaeli: Umuttepe Yayınları.

Demirci, S. (2023). *Belgelerle Lozan: Taktik-Stratejik-Diplomatik Mücadele 1922-1923* (5. Baskı). (M. Moralı, Çev.). İstanbul: Alfa.

Deringil, S. (2015). *Denge Oyunu: İkinci Dünya Savaşı'nda Türkiye'nin Dış Politikası* (6. Baskı). İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

Eroğlu, N. (2007). Atatürk Dönemi İktisat Politikaları (1923-1938). *Marmara Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi*, 23(2), 63-73.

Goldstein, J. S. ve Pevehouse, J. C. (2015). *Uluslararası İlişkiler* (H. Özdemir, Çev.). Ankara: BB101.

Gönlübol, M. (1992). Yurtta Barış Cihanda Barış, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 9(25), 9-26.

Gönlübol. M. ve Sar, C. (1996). 1919-1938 Yılları Arasında Türk Dış Politikası. M. Gönlübol (Ed.). *Olaylarla Türk Dış Politikası: (1919-1995)* (9. Baskı) içinde (ss. 1-133). Ankara: Siyasal Kitabevi.

Gözen, R. (2009). *İmparatorluktan Küresel Aktörlüğe: Türkiye'nin Dış Politikası.* Ankara: Palme Yayıncılık.

Gürel, Ş. S. (2018). *Tarihsel Boyutları İçinde Türk-Yunan İlişkileri 1821-1993*. Ankara: İmge Kitabevi.

Hale, W. (2013). *Turkish Foreign Policy: Since 1774 (3rd Edition)*. London: Routledge.

Hudson, V. M. (2016). Dış Politika Analizinin Tarihi ve Evrimi. S. Smith, A. Hadfield ve T. Dunne (Ed.). *Dış Politika: Teoriler, Aktörler, Örnek Olaylar*. N. Uslu (Çev.) içinde (ss. 13-34). İstanbul: Uluslararası İlişkiler Kütüphanesi.

İşyar, Ö. G. (2013). *Karşılaştırmalı Dış Politikalar: Yöntemler-Modeller-Örnekler ve Karşılaştırmalı Türk Dış Politikası* (2. Baskı). Bursa: Dora.

Keohane, R. O. (1969, Spring). Lilliputians' Dilemmas: Small States in International Politics. *International Organization*, 23(2), 291-310.

Kepenek, Y. ve Yentürk, N. (2005). *Türkiye Ekonomisi* (18. Baskı). İstanbul: Remzi Kitabevi.

Keyman, F. (2008). Atatürk ve Dış Politika Vizyonu. H. Çakmak (Ed.). *Türk Dış Politikası: 1919-2008* içinde (ss. 155-162). Ankara: Platin.

Kongar, E. (1999). *21. Yüzyılda Türkiye: 2000'li Yıllarda Türkiye'nin Toplumsal Yapısı* (16. Baskı). İstanbul: Remzi Kitabevi.

Mardin, Ş. (2013). *Türkiye'de Toplum ve Siyaset* (20. Baskı). İstanbul: İletişim.

Mearsheimer, J. J. (2001). *The Tragedy of Great Power Politics*. New York: W. W. Norton & Company.

Müezzinoğlu, E. (2018). İsmet Paşa'nın 1932 Sovyet Rusya Ziyareti. *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 20(2), 249-260.

Nye, J. S. ve Welch, D. A. (2011). *Küresel Çatışmayı ve İşbirliğini Anlamak: Kurama ve Tarihe Giriş* (2. Baskı). (R. Akman, Çev.). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Oran, B. (2005a). TDP'nin Kuramsal Çerçevesi. B. Oran (Ed.). *Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar, Cilt I:1919-1980* (11. Baskı) içinde (ss. 20-53). İstanbul: İletişim.

Oran, B. (2005b). Dönemin Bilançosu (1923-1939). B. Oran (Ed.). *Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar, Cilt I: 1919-1980* (11. Baskı) içinde (ss. 241-257). İstanbul: İletişim.

Oran, B. (2005c). Aferizm ve Aferistler kutusu. B. Oran (Ed.). *Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar, Cilt I: 1919-1980* (11. Baskı) içinde (ss. 246). İstanbul: İletişim.

Oran, B. (2005d). TDP'nin Temel İlkeleri. B. Oran (Ed.). *Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar, Cilt I: 1919-1980* (11. Baskı) içinde (ss. 46-53). İstanbul: İletişim.

Oran, B. (2005e). 1930 Serbest Fırka Olayı kutusu. B. Oran (Ed.). *Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar, Cilt I: 1919-1980* (11. Baskı) içinde (ss. 248). İstanbul: İletişim.

Organski, A. F. K. (1968). *World Politics* (2nd Edition). New York: Alfred A. Knopf.

Ortaylı, İ. (2011). *Avrupa ve Biz* (8. Baskı). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Öztürk, F. (2008). Ekonomik İlişkiler. H. Çakmak (Ed.). *Türk Dış Politikası: 1919-2008* içinde (ss. 229-235). Ankara: Platin.

Papuççular, H. (2020). *Türkiye ve Oniki Ada 1912-1947* (3. Baskı). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Psomiades, H. J. (1972). The Diplomacy of Theodoros Pangalos 1925-1926. *Balkan Studies*, 13(1), 1-16.

Singer, J. D. (1961, October). The Level-of-Analysis Problem in International Relations. *World Politics*. (The International System: Theoretical Essays), 14(1), 77-92.

Soysal, İ. (1989). *Türkiye'nin Siyasal Andlaşmaları, C. I (1920-1945)* (2. Baskı). Ankara: Türk Tarih Kurumu.

Sönmezoğlu, F. (2004) Kurtuluş Savaşı Dönemi Diplomasisi. F. Sönmezoğlu (Ed.). *Türk Dış Politikasının Analizi* (3. Basım) içinde (ss. 83-98). İstanbul: Der Yayınları.

Sönmezoğlu, F. (2019). *Dış Politika Analizinde İç-Dış Faktör Önceliği Tartışması: Tarihsel Süreçten Kesitlerde Osmanlı/Türkiye Örnekleri*. İstanbul: Der Yayınları.

Süleymanoğlu-Kürüm, R. (2021). Uluslararası İlişkilerde Nitel Yöntemlerle Makale Yazımı: Vaka Analizi ve İncelikleri. *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 42(Özel Sayı 1), 149-168.

Şahin, G. (2022). "Kocatepe Ruhu": Büyük Taarruz ve Başkomutan Meydan Muharebesi'nin Kazanılmasında Psiko-Sosyal Güç Faktörü Üzerine Bir Değerlendirme. *Stratejik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (100. Yılında Büyük Taarruz Özel Sayısı), 6, 97-112.

Tuncer, H. (2021). *Atatürk Döneminde Türk Dış Politikası*. İstanbul: Sia Kitap.

Tür, Ö. ve Salık, N. (2017). Uluslararası İlişkilerde 'Küçük Devletler': Gelişimi, Tanımı, Dış Politika ve İttifak Davranışları. *Uluslararası İlişkiler*, 14(53), 3-22.

Türkiye Büyük Millet Meclisi (1928). Atatürk'ün TBMM'nin Üçüncü Dönem İkinci Yasama Yılını Açış Konuşmaları. Tutanak Dergisi D. III, 5(2). https://www5.tbmm.gov.tr/tarihce/ataturk_konusma/3d2yy.htm (Erişim Tarihi: 09.07.2023).

Viotti, P. R., Kauppi, M. V., (2016). *Uluslararası İlişkiler Teorisi* (M. Aksoy, Çev.). Ankara: Nobel.

Walt, S. M. (1990). *The Origins of Alliances*. Ithaca: Cornell University Press.

Waltz, K. (1959). *Man, The State and War: A Theoretical Analysis*. New York: Columbia University Press.

Waltz, K. (1979). *Theory of International Politics*. Reading, Massachusetts: Addison-Wesley.

Wendt, A. (2016). *Uluslararası Siyasetin Sosyal Teorisi* (H. S. Ertem ve S. G. Ihlamur Ören, Çev.). İstanbul: Küre Yayınları.

Yurdusev, N. (2007-2008, Kış). "Analiz Seviyesi" ve "Analiz Birimi": Bir Ayrım Argümanı. *Uluslararası İlişkiler*, 4(16), 3-19.

ETİK ve BİLİMSEL İLKELER SORUMLULUK BEYANI

Bu çalışmanın tüm hazırlanma süreçlerinde etik kurallara ve bilimsel atıf gösterme ilkelerine riayet edildiğini yazar(lar) beyan eder. Aksi bir durumun tespiti halinde Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi'nin hiçbir sorumluluğu olmayıp, tüm sorumluluk makale yazarlarına aittir.